

THE LINGUISTIC AND CULTURAL ASPECT
OF THE STUDY OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS
CONTAINING AN OIKONYM COMPONENT
IN THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ
ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ
З КОМПОНЕНТОМ-ОЙКОНИМОМ
В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Svitlana Potapchuk¹

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-651-5-23>

Abstract. An important sphere in modern linguistic research is the study of language as a means of reflecting national mentality, worldview, and culture, in particular, consideration of linguistic and cultural categories in non-closely related languages. *The object* of the study is phraseological units with an oikonym component (names of settlements) in the English and Ukrainian languages. *The subject* of the research is the linguocultural features of phraseological units with an oikonym component and the mechanisms of their semantic transformation. *The purpose* of the study is a comprehensive linguistic and cultural analysis of phraseological units with an oikonym component in English and Ukrainian and the identification of their nationally specific and typologically common features. The solution of such research problem determines the logic of the presentation of the studied material in the paper: to define the theoretical foundations of the linguocultural approach to the study of phraseology; to analyze the process of deonymization and semantic reinterpretation of oikonyms within phraseological units; to identify the linguocultural factors in the formation of the symbolic meaning of oikonyms; to conduct a comparative analysis of the English and Ukrainian phraseological units with an oikonym component in order to determine their common and distinctive features. *Methodology* of the study is based on the descriptive method, componential analysis,

¹ PhD in Philology, Associate Professor at the Foreign Languages Department, National University of Water and Environmental Engineering, Ukraine

etymological analysis and comparative method which are used to determine the linguocultural factors shaping the meaning of oikonyms and to establish their common and distinctive features. The factual material of the study consists of 303 phraseological units with an oikonym component in English and Ukrainian (165 units in English and 138 in Ukrainian), grouped into three phraseo-semantic fields and six phraseo-semantic groups based on common semantics. The imagery basis serves as the main means of expressing the cultural and national specificity of phraseological units, and the interpretation of this imagery basis within the symbolic cultural and national space of a particular linguistic community becomes the means of this specificity identifying. The correlation of linguistic meanings with a specific cultural code reveals the content of cultural and national connotations. The unit of linguocultural analysis is the cultural component, understood as culturally valuable information combined with linguistic meaning and localized within the units of the language system. The explication of the cultural and national significance of a phraseological unit is achieved through reflexive correlation of its meaning with the cultural codes known to the speaker. *The results* of the study demonstrate that phraseological units with an oikonym component are important carriers of linguocultural information, as they combine linguistic, historical, and cultural meanings. Within their structure, the proper name loses its purely denotative function and acquires a generalized symbolic meaning. The process of phraseologization of an oikonym is accompanied by its deonymization: the originally specific name of a settlement shifts into the sphere of connotative meanings while preserving its etymological memory and cultural markedness, as a result of which the oikonym becomes a representative of collective experience and national stereotypes. The motivational basis of such phraseological units is linguocultural information conditioned by extralinguistic factors – geographical (climate, landscape, flora and fauna, natural conditions) and cultural (material, spiritual, and social realities). These factors shape the symbolic meaning of the oikonym and determine its functioning within the phraseological system. In English, phraseological units with an oikonym component more often demonstrate a tendency toward universalization and historical or socio-pragmatic motivation. Within them, the oikonym frequently serves as a marker of a particular historical event, political phenomenon, or social stereotype. In Ukrainian phraseology, oikonyms

predominantly retain a clear local attachment, folkloric imagery, and represent the everyday worldview of Ukrainians. A common feature of English and Ukrainian phraseological units with an oikonym component is their cumulative function: they accumulate cultural memory, reflect the specificity of the national worldview, and ensure the transmission of socially significant knowledge between generations. The differences lie in the degree of localization, the nature of imagery, and the level of transparency of the inner form for a modern speaker. The comparative study of the English and Ukrainian phraseological units with an oikonym component shows that, despite general cognitive mechanisms of human thinking, the comprehension of space and historical experience is carried out within the value and cultural coordinates of each particular national community. Thus, oikonymic phraseological units should be regarded not only as linguistic structures but also as culturally determined models of interpreting reality that reflect the specific worldview of a particular ethnic group. *Practical implications.* The practical significance of the work is determined by the fact that the conclusions formulated as results of the research can be used for further research of phraseological units, and the proposed methodology of phraseologisms study may be useful for the analysis of other linguistic and cultural categories. *Value/originality.* The scientific novelty of the work lies in the comprehensive comparative analysis of the English and Ukrainian phraseological units with an oikonym component from a linguocultural perspective. The mechanisms of deonymization and symbolization of oikonyms in phraseology have been further specified, and the linguocultural factors influencing the formation of the evaluative semantics of such units have been systematized.

1. Вступ

Сучасна лінгвістика дедалі активніше звертається до проблеми взаємодії мови та культури, розглядаючи мовні одиниці як засіб збереження колективного досвіду, історичної пам'яті та національної ідентичності. У цьому контексті особливої уваги набуває лінгвокультурологічний підхід, який дозволяє інтерпретувати мовні явища крізь призму культурних смислів і ціннісних орієнтирів певної мовної спільноти. Такий підхід зумовлює розуміння мови як виразника національної ментальності та пріоритетність дослідження культурної

семантики у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві (А. Вежицька, Н.Ф. Венжинович, І.О. Голубовська, В.В. Жайворонок, А.П. Загнітко, О. Левченко, Т.В. Радзівська, О.О. Селіванова, В.Д. Ужченко, Г.М. Яворська).

Одним із найбільш культурно маркованих рівнів мовної системи є фразеологія, оскільки саме у фразеологічних одиницях концентруються стереотипи, символи, історичні алюзії та оцінні моделі, притаманні носіям мови. Особливий інтерес у цьому аспекті становлять фразеологічні одиниці з компонентом-ойконімом – назвами населених пунктів, що входять до складу сталих виразів. Такі одиниці відображають не лише просторові уявлення, а також історичні події, соціальні процеси, фольклорні сюжети та культурні стереотипи, закріплені в національній свідомості. Власна назва, включена до складу фразеологізму, зазнає деонімізації, переходячи від індивідуального позначення конкретного об'єкта до носія узагальненого культурного змісту. Аналіз фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом у лінгвокультурологічному вимірі сприяє глибшому розумінню механізмів взаємодії мови й культури, процесів символізації простору та формування національної мовної картини світу. Саме тому дослідження ойконімічних фразеологічних одиниць є завжди на часі.

Актуальність розвідки зумовлена спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення проблем взаємодії мови й культури, дослідження мовної картини світу, зокрема, на розгляд лінгвокультурних категорій у неблизькоспоріднених мовах. Поєднання лінгвокультурологічного та зіставного підходів уможливило виявлення закономірностей та національно-специфічних розбіжностей у процесах фразеологізації власних імен в англійській та українській мовах. Поглиблений аналіз таких одиниць уможливить їх систематизацію у зіставному аспекті та призведе до кращого розуміння механізмів концептуалізації простору та особливостей національної ментальності. **Об'єктом** дослідження стали фразеологічні одиниці з компонентом-ойконімом англійської та української мов. **Предмет** дослідження – лінгвокультурні особливості фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом та механізм їх семантичної трансформації. **Мета** розвідки – комплексний лінгвокультурологічний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом в англійській та україн-

ській мовах і виявлення їх національно-специфічних та типологічно спільних рис. Поставлена мета передбачає необхідність вирішення наступних завдань:

- визначити теоретичні засади лінгвокультурологічного підходу до вивчення фразеології;
- проаналізувати процес деонімізації та семантичного переосмислення ойконімів у складі фразеологізмів;
- виявити лінгвокультурні чинники формування символічного значення ойконімів;
- здійснити зіставний аналіз англійських та українських фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом та визначити їх спільні й відмінні риси.

Для досягнення поставленої у роботі мети було застосовано такі **методи дослідження**: *описовий* – для типології фразеологічних одиниць; *компонентний аналіз* сприяв з'ясуванню семної характеристики фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом; *етимологічний аналіз* уможливив встановлення історичних джерел формування значень ойконімів; *зіставний метод* забезпечив встановлення подібностей та відмінностей у механізмі входження ойконімів у фразеологічні фонди англійської та української мов.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному зіставному аналізі англійських та українських фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом у лінгвокультурологічному аспекті. Уточнено механізми деонімізації та символізації ойконімів у фразеології; систематизовано лінгвокультурологічні чинники, що впливають на формування оцінної семантики таких одиниць.

Теоретична й практична значущість визначається тим, що сформульовані в результаті дослідження висновки можуть бути використані для подальших досліджень фразеологічних одиниць з компонентом-топонімом, а запропонована методика дослідження – для аналізу інших лінгвокультурних категорій. Матеріали роботи можуть бути використані у курсах із “Лінгвокраїнознавства”, “Лексикології та стилістики англійської мови”, “Загального мовознавства”, спецкурсів і спецсеминарів із “Міжкультурної комунікації”, “Зіставного мовознавства”, а також в лексикографічній практиці при укладанні фразеологічних словників.

2. Теоретичні засади дослідження топонімної лексики у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві

Топоніміка (або топономастика) як галузь ономастики знаходиться на перетині мовознавства, історії, географії та вивчає географічні назви (топоніми) з огляду на їх походження, значення, розвиток та сучасний стан. Вона є однією з найбільш активно досліджуваних сфер лінгвістики у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Важливою складовою досліджень в аспекті розвитку національних мов і культур топоніміка стала у XIX столітті. Велику увагу українські вчені приділяли питанню походження топонімів та їх значенню у дослідженнях культури, історії, етнографії етносу (М.М. Максимович, О.О. Потебня, І.Я. Франко). У зарубіжному мовознавстві широко досліджувались етимологія топонімів (А. Доза, Д. Стюарт, А. Тейлор), методи їх структурної класифікації на матеріалі різних мов (В. Ташицький), питання запозичень в топоніміці (Е. Ейхлер),

В українському мовознавстві топонімна лексика трактується як складова історичної пам'яті народу, що зберігає релікти давніх мовних станів, діалектних особливостей і субстратних впливів (Л.А. Булаховський, М.О. Максимович, О.О. Потебня). Її дослідження дозволяють реконструювати мовну ситуацію минулих епох і простежити етногенетичні процеси на території України. Формування наукового підходу до вивчення топонімної лексики в Україні припадає на XIX століття. Початковий етап пов'язаний із діяльністю етнографів та істориків, які розглядали географічні назви як допоміжний історичний матеріал. Праці М.О. Максимовича, П.П. Чубинського, В.Б. Антоновича започаткували систематичне збирання та аналіз топонімів. Вагомий внесок у розвиток теоретичних засад ономастики зробив О.О. Потебня, який наголошував на внутрішній формі слова та етимологічному підґрунті власних назв. У XX столітті формується українська ономастична школа, представлена працями Л.А. Булаховського, Ю.О. Карпенка, В.Г. Скляренка, М.Л. Худаша та інших науковців. Особливу роль відіграли дослідження Інституту української мови НАН України, де було започатковано системне укладання словників гідронімів, ойконімів та мікротопонімів. У другій половині XX століття розроблено методологію структурно-словотвірного аналізу топонімів, уточнено кла-

сифікаційні критерії та впроваджено історико-етимологічний підхід (І.М. Железняк, Ю.О. Карпенко, О.С. Стрижак, К.К. Цілуйко).

Сучасний етап характеризується інтеграцією лінгвістичних методів із геоінформаційними технологіями, соціолінгвістикою та культурною антропологією. Сучасні розвідки вітчизняних вчених характеризуються різноманітністю підходів: проводяться культурно-історичні студії топонімів, у межах яких аналізуються проблеми генези та еволюції географічних назв, а також їхня роль як джерела для вивчення історії й географії України (О.А. Купчинський, Г.М. Лабінська); з'ясовуються загальні та регіональні закономірності топоніміки (Л.Л. Василюк, К.Й. Галас, Ю.О. Карпенко, В.А. Чабаненко); ураховуються соціолінгвістичні та політичні виміри топонімії, зокрема конотативні нашарування, що репрезентують суспільні й культурні трансформації в Україні (О.О. Тараненко), політична символіка топонімних практик у міському просторі (О. Демська). Проблематиці ойконімного простору української мови присвячено праці С.О. Вербича, дисертаційне дослідження В.А. Котович (у якому ойконімний простір України проаналізовано в ономастичному та лінгвокультурологічному вимірах). Фразеологічні одиниці з ойконімним компонентом стали предметом наукової уваги Л.П. Гнатюк; українські ойконіми, мотивовані фітонімною лексикою, розглядав М.О. Бондаренко. На матеріалі української мови досліджувалися такі аспекти топонімії, як інтерпретація мовного образу України (Т.Г. Купач), питання нормативного написання географічних назв (В.М. Пачева), а також функціонування тюркізмів у топонімному просторі України (В.В. Лучик). Проведено й зіставні студії, у межах яких аналізувались словотвірні моделі топонімів у хорватській та українській мовах (О. Тимко-Дітко), а також національно-культурна семантика топонімної фразеології в англійській та українській мовах (Є.О. Томашевська, В.О. Хохлова).

У межах ономастичної науки топонімія посідає особливе місце, оскільки географічні назви відзначаються високим ступенем історичної стабільності, архаїчністю семантики та тісним зв'язком із позамовною дійсністю. Як зазначає Г.М. Лабінська, з наукової точки зору – це галузь науки, що вивчає власні географічні назви, їхнє походження, значення і написання [1, с. 7]. Топонім визначають як власну назву географічного об'єкта – природного або створеного людиною, – що

виконує функцію індивідуалізації та просторової ідентифікації. Топонім відображає властивості об'єкта крізь призму людського уявлення про цей об'єкт, розкриваючи реалії колишньої матеріальної і духовної культури населення [1, с. 17]. На відміну від апелятивної лексики, топоніми не називають клас предметів, а співвідносяться з одиничним об'єктом. Проте їхня семантика не є повністю десемантизованою: у більшості випадків вона зберігає сліди первісної мотивації, що відкриває можливість для етимологічної реконструкції.

У сучасному мовознавстві топоніміка як галузь лінгвістики, що досліджує географічні назви, стає важливим джерелом для лінгвокультурологічного аналізу (О. Арделян, Н. Бабич, В.І. Кононенко, О.П. Левченко, О.О. Селіванова, Л.Г. Скрипник). Це пояснюється тим, що топоніми акумулюють у собі багатовимірний культурний і психічний досвід певного етносу, репрезентуючи специфіку його образного мислення, тоді як предметом дослідження лінгвокультурології є одиниці мови і дискурсу, які мають культурно значущий зміст [3, с. 11]. У географічних назвах відображено історичні події, природно-географічні реалії, особливості традиційного укладу життя та національну ідентичність народу. Топонім функціонує як мовний знак, що, з одного боку, реалізує номінативну функцію – позначає й ідентифікує конкретний географічний об'єкт, а з іншого – слугує носієм історичної, етнокультурної й соціальної інформації.

Ойконіми – назви населених пунктів (міст, сіл, хуторів тощо) – можна трактувати як складову історико-культурної спадщини етносу, адже вони репрезентують його матеріальну й духовну культуру, звичаї, традиції та ключові етапи історичного розвитку [1, с. 20]. В ойконімії простежуються закономірності мовного розвитку, що визначає її значущість для мовознавчих досліджень як джерела культурного й лінгвістичного матеріалу.

У дослідженні ойконіми аналізуються у складі фразеологічних одиниць (ФО) – стійких мовних зворотів, які містять вагомий історико-культурний зміст. Саме у фразеології найвиразніше виявляється національно зумовлений спосіб сприйняття світу: у значенні фразеологізмів відбиваються культурні, географічні, економічні, політичні та релігійні реалії, що вплинули на їх формування. За спостереженням В.Д. Ужченка, фразеологія, репрезентуючи емоційно-інтелектуальне

осмислення дійсності, формує цілісну інформативну панораму образного кодування навколишнього світу вторинними мовними знаками, розширює уявлення про культуру й матеріальний уклад життя, засвідчує специфіку відтворення мовної картини світу [5, с. 21]. Саме тому на особову увагу заслуговують фразеологічні одиниці, що містять компонент-ім'я власне, який у складі фразеологізма перестає бути самостійною лексичною одиницею (як і будь-який елемент ФО). З ономастичним компонентом у фразеологізмі пов'язана його образна система, він здатен актуалізувати у свідомості учасника комунікації певний культурно значущий текст або ситуацію.

У розвідці здійснено лінгвокультурологічний аналіз фразеологічних одиниць, до складу яких входить компонент-ойконім, з метою з'ясування позамовних чинників, що впливають на їх формування. Особливу увагу приділено зіставленню конотативного складника значення та обсягу лінгвокультурної інформації, а також виявленню специфіки образності таких одиниць в українській та англійській мовах. Під фразеологічною одиницею розуміємо стійке, лексично неподільне словосполучення або речення з цілісним значенням, яке відтворюється в мовленні як готова мовна структура та характеризується стабільністю складу й будови. До дослідження залучаємо паремійні одиниці, зокрема прислів'я та приказки, які відображають історичний досвід народу, його світогляд, побут і закономірності народного мислення. Під пареміями в роботі розуміються стійкі, відтворювані в мовленні анонімні вислови, що можуть використовуватися з дидактичною метою. Ми застосовуємо ширше тлумачення цього терміна, розглядаючи паремії як одиниці фразеологічного фонду мови, що зумовлено існуванням нерозв'язаних питань щодо меж між стійкими словосполученнями, фразами, прислів'ями, приказками, етикетними сполучками та іншими подібними утвореннями [4, с. 242]. При вивченні культурно-національної конотації слід брати до уваги, що система образів, зафіксована у фразеологічному фонді мови, відображає світогляд етносу, тісно пов'язаний із його матеріальною та духовною культурою. У цьому сенсі фразеологія слугує засобом відображення культурно-історичного досвіду мовної спільноти, її традицій та ціннісних орієнтирів. Закодована у фразеології національно-культурна інформація сягає давніх пластів колективної свідомості: вона пов'я-

зана з архаїчними та міфологічними уявленнями, обрядами й ритуалами, традиціями господарювання, впливом християнської традиції та доміантними філософськими ідеями, характерними для певної лінгвоспільноти [2, с. 32].

Дослідники поділяють фразеологізми на натуральні (базуються на загальних для всіх людей ситуаціях) та конвенціональні (пов'язані з історичними, культурними та соціальними особливостями). До цих типів варто додати й індивідуальні, що перетворилися на надбання ментального лексикону етносу [4, с. 128]. Розглядані у розвідці фразеологізми належать, переважно, до конвенціональних ФО, оскільки реалії, що позначаються ФО з компонентом-ойконімом, безпосередньо пов'язані з географією, історією країни, традиціями та характерними рисами мешканців окремих регіонів. Об'єктом аналізу стали локальні ойконіми – назви населених пунктів, розташованих у межах англійської та української лінгвокультурних спільнот.

Як предмет дослідження лінгвокультурології такі фразеологічні одиниці дають змогу реконструювати національно-культурні смисли, виявити механізми символізації простору та простежити взаємодію мови з історичною пам'яттю спільноти. Їх аналіз сприяє глибшому розумінню того, як географічний простір інтерпретується та концептуалізується в мові й культурі.

3. Лінгвокультурологічна характеристика фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом в англійській та українській мовах

У зв'язку із загальною спрямованістю сучасного мовознавства на вивчення культурного фактора в мові, важливим є аналіз процесів утворення та розвитку фразеологічних одиниць з топонімічним компонентом англійської та української мов з лінгвокультурологічної точки зору, оскільки у межах цієї парадигми мовні засоби розглядаються не лише як засіб комунікації, а як форма існування культури, інструмент збереження та передачі колективного досвіду (М.Ф. Алевф'їренко, І.О. Голубовська, В.В. Жайворонок, А.П. Загнітко, О. Левченко, Т.В. Радзівєвська, О. Селіванова, Г.М. Яворська). Фразеологічні одиниці виконують функцію збереження культурної пам'яті, акумулюючи архаїчні елементи світогляду, міфологічні уявлення, фольклорні

мотиви та історичні реалії. Як зазначає О. Левченко, фразеологія становить мовне відображення системи усталених, стереотипних і прототипних уявлень та оцінок, властивих певному соціуму. Вона фіксує у знаковій формі ті смислові орієнтири, якими людина послуговується у своїй практичній і пізнавальній діяльності. Отже, фразеологічний матеріал можна розглядати як своєрідний ключ до виявлення прототипних моделей осмислення різних об'єктів, абстрактних понять, процесів і явищ [2, с. 32].

Характерною рисою фразеологічних одиниць є образно-ситуативна вмотивованість, яка безпосередньо пов'язана зі світобаченням народу. Вона ґрунтується на здатності мовної спільноти осмислювати навколишню дійсність через культурно значущі образи й ситуації, які закріплюються в колективній свідомості та відтворюються в мові у вигляді стійких словосполучень. Образно-ситуативна вмотивованість забезпечує прозорість внутрішньої форми фразеологізму, тобто, зв'язок між буквальним образом і переносним значенням. Навіть у разі часткової або повної десемантизації компонентів фразеологічної одиниці її образний фундамент продовжує відображати національно специфічний образ мислення. Саме тому фразеологізми є важливими маркерами етнокультурної ідентичності та засобом вербалізації колективного досвіду. Отже, образна основа є головним засобом втілення культурно-національної специфіки фразеологізмів, а засобом визначення цієї специфіки стає інтерпретація образної основи в знаковому культурно-національному просторі певної мовної спільноти. Співвіднесення мовних значень з певним культурним кодом виявляє зміст культурно-національної конотації, яка надає культурно значущу маркованість значенню фразеологізма. Одиницею лінгвокультурологічного аналізу вважається культурологічна компонента, що розуміється як культурно-ціннісна інформація, поєднана з мовним значенням та локалізована в одиницях мовної системи. Експлікація культурно-національної значущості фразеологізму досягається на основі рефлексивного співвіднесення його значення з тими кодами культури, які відомі мовцю. До таких кодів належать прескрипції в релігійних текстах, прескрипції народної мудрості, зафіксовані в прислів'ях та приказках, еталони побутового досвіду тощо. Культурологічна компонента формує імпліцитний смисловий шар, який не зводиться до денотативного зна-

чення, а потребує знання позамовного культурного контексту. У фразеологічних одиницях вона часто пов'язана з традиційними моделями поведінки, морально-етичними нормами або міфологічними уявленнями. У межах лінгвокультурологічного аналізу культурологічна компонента виконує ідентифікаційну та інтерпретаційну функції. Вона дозволяє визначити національно-культурну специфіку мовної одиниці, простежити її походження та з'ясувати механізми семантичного переосмислення.

Фразеологічні одиниці з компонентом-ойконімом становлять особливий інтерес для лінгвокультурології, оскільки поєднують у собі мовну, історичну та культурну інформацію. У складі фразеологізмів ойконіми функціонують не лише як географічні маркери, а й як носії колективних уявлень, стереотипів, оцінок і культурних асоціацій, закріплених у національній свідомості. Фразеологізми з ойконічним компонентом фіксують просторову організацію світу в національній свідомості, опозиції «свій / чужий», «центр / периферія», «близьке / далеке». Вони також відбивають ставлення мовців до певних територій, яке формується під впливом історико-культурних чинників. Отже, ойконім у складі фразеологічної одиниці виконує функцію культурного знака.

Обов'язковою умовою побудови ФО на основі ойконімів є їх здатність викликати в свідомості носіїв мови певні однотипні уявлення про властивості об'єкта. Отже, наявність яскравої ознаки, яка легко утримується в колективній пам'яті лінгвоспільноти, створює передумови для метафоризації ойконіма. На основі цієї ознаки формується аспект семантики ойконіма. Цей процес відбувається на основі соціально-закріпленої за власною назвою лінгвокультурної інформації, яка визначається позалінгвальними чинниками. При чому, як зауважує О.П. Левченко, соціум виділяє й оцінює в явищах і ситуаціях певні риси, які стають основою найменувань, інший соціум у цих самих об'єктах виявляє як суттєві інші риси чи властивості; отже, національно-культурна інформація релевантна тільки під час лінгвокультурологічного аналізу [2, с. 33].

В залежності від місцезнаходження позначуваних об'єктів, ФО з компонентом-ойконімом поділяються на: 1) ФО, в яких ойконіми позначають об'єкти, розміщені на території певної лінгвоспільноти

(англ. *London, Newcastle*; укр. *Тернопіль, Львів*) і 2) ФО, в яких ойконіми позначають населені пункти за межами функціонування мови, що досліджується (англ. *Rome*; укр. *Рим*). Об'єктом нашого дослідження стали локальні ойконіми.

Ойконіми класифікуються на астіоніми (назви міст) і комоніми (назви сільських поселень) та мають історико-культурне або природно-географічне походження. Між наявністю або відсутністю конотативного значення в ойконімі та ступенем вмотивованості фразеологічного зворота в цілому існує певна залежність. Значна кількість фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом характеризується малим ступенем вмотивованості або взагалі її відсутністю. У такому випадку загальне значення звороту, як правило, не виводиться зі значення компонентів, що його складають. Наприклад, у фразеологізмах англ.: *a man of Dursley* – «про людину, яка багато обіцяє, але нічого не робить» або укр.: *пирятинська верства* – «висока людина» ойконіми *Dursley* або відойконімний прикметник *пирятинська* не формують асоціацій у сучасних носіїв мови і не сприяють виявленню значення зворота.

Інша група ойконімних ФО характеризується високим ступенем вмотивованості завдяки сприйняттю етимології, тієї лінгвокультурної інформації, яка міститься в ойконімному компоненті. Так, фразеологічні одиниці англ. *meet his Waterloo* – «зазнати поразки» та укр. (*пропав*) як *швед під Полтавою* – «повний провал без надії на порятунок» мають високий ступінь вмотивованості, завдяки визначеності імплікативного змісту ойконімів *Waterloo* (місце історичної битви військ імператора Франції Наполеона, де він зазнав остаточної поразки), *Полтава* (центр історичної події – битви шведського та російського військ 27 червня 1709 року).

Частота використання астіоніми у фразеологічних одиницях визначається тим, яке місце займало місто в політичному, економічному та соціальному житті країни, а також тим, наскільки відповідна інформація закріплена у внутрішній формі фразеологізма. Для фразеологізації комоніми необхідно, щоб відповідний сільський пункт отримав певну відомість. Наприклад, комоніми *Donnybrook* зазнав метафоричного переосмислення в англійській етносвідомості та став вживатись на позначення скандалу, а похідне від нього слово *Donnybrooking*

використовується для позначення «дикої розгульної поведінки». Підставою для такого семантичного перенесення стала репутація жителів села Доннібрук, розташованого поблизу Дубліна, які славилися своєю запальною й буйною поведінкою [14, р. 957].

Фактичний матеріал нашого дослідження становлять фразеологічні одиниці англійської та української мов з компонентом-ойконімом загальною кількістю 303 од. (165 одиниць в англійській мові та 138 – в українській), угруповані у 3 фразео-семантичні поля (ФСП) та 6 фразео-семантичних груп (ФСГ) на підставі спільної семантики. У межах нашої розвідки зупинимось на зіставному аналізі лінгвокультурної інформації фразеологічних одиниць, що складають ФСП «Фізичний стан людини» (а саме, ФСГ «Фізичні якості людини» та ФСГ «Зовнішній вигляд»), ФСП «Дії та стани людини» (ФСГ «Мовленнева діяльність» та ФСГ «Соціальний стан»), ФСП «Внутрішній світ людини» (ФСГ «Риси характеру» та ФСГ «Ментальна характеристика»).

За. Лінгвокультурологічна характеристика

фразеологічних одиниць ФСП «Фізичний стан людини»

Фразео-семантичне поле «Фізичний стан людини» містить ФО, що образно й оцінно відображають тілесний стан, зовнішній вигляд, здоров'я / хворобу, самопочуття, втому людини. ФСП «Фізичний стан людини», яке складають фразеологізми з ойконічним компонентом, представлено фразео-семантичними групами «Фізичні якості людини» та «Зовнішній вигляд» в обох мовах.

ФСГ «Фізичні якості людини» складають фразеологічні одиниці з компонентом-ойконімом, в яких експлікуються семантичні ознаки 'незграбний', 'худий', 'повний', 'високий', 'голос'.

Так, жителі міста Мальборо, Англія, мали репутацію надзвичайно незграбних людей, що уможливило виникнення фразеологізму *Marlborough-handed* – «шкульга, незграбна людина» [14, р. 402]. У структурі виразу ойконім *Marlborough* зберігає етимологічну й культурно-історичну пам'ять, однак унаслідок багаторазового вживання семантично переосмислюється й стає носієм оцінної характеристики, тобто, втрачає пряму номінативну функцію та набуває узагальненого асоціативного значення.

Історична інформація про контрнаступ німецьких військ в Арденнах проти англо-американських армій у 1944-1945 рр., що увійшов в історію під назвою Арденнська операція, стала підґрунтям утворення фразеологічної одиниці *the Battle of the Bulge* зі значенням «спроба схуднути» [14, р. 106]. Американці називали цю операцію «*the battle of the Bulge*» через кутову форму, яку зайняла лінія фронту, коли німецьке проникнення було зупинено. Значення англійської лексеми *bulge* – «потовщення, опуклість» – уможливило метафоричне переосмислення сценарію битви на полі бою та аналогізацію його з боротьбою проти зайвої ваги. У межах цього процесу відбулися детермінологізація історичного терміна та його входження до фразео-семантичного поля «Фізичний стан людини».

Семантика тонкого (худого) як характеристики фізичної якості людини втілюється в значенні ФО *thin as a Mapplewell sixpence*. Основою переосмислення стало уявлення про монету в чотири пенси, яку майстри з села Мапплвелл, Англія, розкатували до розміру монети в шість пенсів, відповідно, вона ставала тоншою за стандартну [14, р. 181]. У процесі фразеологізації ойконім *Mapplewell* зазнав детопонімізації, оскільки втратив пряме географічне значення й набув узагальненого асоціативного змісту.

Уявлення про повну людину в англійській етносвідомості асоціюється з м'ясною породою корів, яких вирощували в місті Дарем: *like a Durham heifer; beef down to the heels* (букв.: «як теличка з міста Дарем: м'ясо до підборів») – «про повну людину» [14, р. 106]. У складі фразеологізму ойконім *Durham* втрачає значення найменування міста й функціонує як маркер еталонної фізичної масивності, пов'язаний з уявленням про добре вгодовану тварину.

В українській мові на позначення високої на зріст людини вживаються ФО *верства келебердянська (чугуївська, пирятинська)* – «жарт. Дуже висока людина» [11, с. 13]. Мотиваційною базою значення стає аналогізація зросту людини і давньої міри відстані, яка вживалась в Україні до прийняття метричної системи мір – верстви (1 066, 781 м.). Відойконімі прикметники *келебердянська, чугуївська, пирятинська*, утворені від назв міст Келеберда, Чугуїв, Пирятин, актуалізують локально зумовлені стереотипні уявлення про високий зріст носіїв відповідних населених пунктів.

Переінтерпретація сценарію розмови людей, що знаходяться на великій відстані один від одного, стала підґрунтям іронічного значення англійської паремії: *he is a Walberswick whisperer; you may hear him over to Southwold* – «голосно розмовляти» (букв.: «Він шепотун з міста Волберсвік, його можна почути у Саутволді» (Волберсвік та Саутволд – два портових міста в Англії, що розташовані на протилежних берегах річки Бліт на відстані однієї милі один від одного)) [14, р. 432]. Семантична основа ФО ґрунтується на гіперболізованому протиставленні лексеми *whisperer* (шепотун) та результату дії («чути дуже далеко»), що створює іронічний ефект. Ойконіми *Walberswick* та *Southwold* актуалізують уявлення про просторову віддаленість двох поселень, що підсилює комічність перебільшення.

В українських фразеологічних одиницях цієї групи експлікується семантика неприємного голосу: *З таким голосом під Білоусом вовк козу драв!* Білоус – село біля Чернігова на правому боці Десни [6, с. 15]; негативна оцінка утворюється на підставі емотивної аксіологічності слухових почуттів. *Задрав на Рики!* – «про поганого співака» [6, с. 15]. Значення ФО будується на асоціативному зв'язку рики замість гарного співу і назвою села (Рики – це село на Чернігівщині). Семантика глухоти актуалізується в українському жарті *Чи ви, дядьку, не з Глухова?* – «глухий, не чує» [6, с. 15]. Мотиваційним підґрунтям значення стає назва міста Глухов, що викликає асоціацію з фізичною глухотою. Ойконімний компонент виконує функцію експресивного підкреслення, виділення подібної у фонетичному плані лексеми-мотиватора значення вислову.

Фразеологізми з компонентом-ойконімом, що складають ФСГ «Зовнішній вигляд людини», утворюються на основі порівнянь. Фізіологічні властивості людини та її частини тіла аналогізуються з: 1) тваринами: *sandy as a Tamworth pig* – «руда жінка, міцна і плодovита» [14, р. 279]; 2) предметами побуту: англ. *(skin as) soft as Lemster ore* [14, р. 38]; *nose like a Halifax door-handle* – «дуже великий і помітний» [14, р. 402]; *a round gawsy face like a Selkirk bannie* – «кругле веселе обличчя» [14, р. 710]; 3) людьми, що живуть у певних містах: *knock-kneed as a Durham man* – «ноги з вивернутими всередину колінами» [14, р. 696]; укр. *В Коломії дівчаточка як пишичне тісто; Таких дівчат і в Умані*

не знайдеш! (про роботящих і дуже гарних) [6, с. 16]; *Ноги, як у сьомацького злодія ... багринівського злодія* – «дуже великі» [8, с. 38].

Мотивованість вибору образу-еталона, що є основою образно-мотиваційної структури фразеологічного порівняння, зумовлюється тим, яка з ознак у ньому актуалізується. Кожна така ознака виокремлюється з національно-культурної інформації, що характеризує певний населений пункт. Так, рудий колір волосся у жінок аналогізується з кольором шкіри породи свиней, яких розводили у місті Тамворт, Англія [14, р. 279]; місто Леомінстер в Англії було відоме породою овець, з шерсті яких виробляли м'яку бавовну, що стала основою аналогізації з м'якою шкірою [14, р. 38]; великий ніс порівнювався з ручками до дверей, які виробляли у місті Галіфакс [14, р. 402]; позитивна семантика фразеологізму на позначення веселого круглого обличчя мотивується формою хліба, який випікали в місті Селкірк в Канаді [14, р. 710]; форма ніг, коли коліна вивернуті всередину, асоціювалася з жителями міста Дарем, Англія, які «між колінами розтирала насіння гірчиці» [14, р. 696]. Українські паремії цієї групи містять автостереотипні уявлення про міста, де живуть найгарніші дівчата України: такими вважалися Коломия та Умань. В українській лінгвокультурі великий розмір ноги асоціювався зі злодіями: великі стопи створювали більшу площу для опори, також, злодії обмотували ноги онучами, щоб не залишати слідів. Відойконімні прикметники *сьомацький* та *багринівський* вказують на села, де здійснювались крадіжки (Сьомаки, Багринівка).

3б. Лінгвокультурологічна характеристика фразеологічних одиниць ФСП «Дії та стани людини»

Фразео-семантичне поле «Дії та стани людини» включає фразеологізми, що репрезентують різноманітні аспекти людської активності, поведінки, фізичних і ментальних станів та відображають як динамічні процеси (вчинки, реакції), так і статичні стани (фізіологічні, емоційні, когнітивні). ФСП «Дії та стани людини», яке складають фразеологізми з ойконімним компонентом, представлено фразео-семантичними групами «Мовленнева діяльність» та «Соціальний стан» в обох мовах.

Система ціннісної орієнтації певного етносу та локальні асоціації щодо стандартної у певній культурі ситуації спілкування відтворю-

ються шляхом звернення до еталонів та стереотипів світосприйняття лінгвокультурної спільноти [4, с. 126]. Найбільш численними у ФСГ «Мовленнєва діяльність» в обох мовах є фразеологізми зі значенням відхилення від теми розмови як негативно оцінюваних марнослав'я, нісенітниці. Недоречність мовлення передається шляхом сприйняття мовних дій як:

1) руху. Сценарій руху навколо населеного пункту метафорично переосмислюється в мовній свідомості англійського етносу та аналогізується з багатослів'ям: *go round about Revess [=Rievaulx]* (букв.: ходити навколо Ріво) [14, р. 403], де Ріво – село в графстві Північний Йоркшир, Англія; *all round Burslem to get to Stoke* (букв.: обходити Берслем, щоб дістатися Стоку) [14, р. 402], де Берслем і Сток – міста розташовані поруч у Стаффордширі, Англія. Аналізовані ФО об'єднані спільним значенням «повільно переходити до суті». У складі фразеологізмів ойконіми *Revess/Rievaulx*, *Burslem*, *Stoke* втрачають конкретну локативну референцію та набувають метафоричного значення відхилення від суті бесіди. Людину, яка любить говорити багато зайвого і непотрібного, характеризує ФО *carries his coals round by Richmond to sell at Barnard Castle* (букв.: везти своє вугілля в об'їзд через Річмонд, щоб продати його в Барнард-Касл) зі значенням «про людину, чий стиль мовлення непрямий і недоречний» [13, р. 403]. Об'їздний шлях (*round Richmond*) переосмислюється як відхилення від теми в мовленні, а кінцева мета (*to sell at Barnard Castle*) символізує недоречність та неадекватність комунікативного результату. Ойконіми *Richmond* та *Barnard Castle*, що є найменуваннями містечок на півночі Англії, набувають метафоричної функції маркування ускладненості маршруту, що аналогізується з непрямою та недоречною манерою мовлення.

Українські діалектні фразеологічні моделі типу у *Сватове через Муратове, в Селезнівку через Бугаївку, ніти в Васюки через Кацанетівку* фіксуються в українській мовній традиції як стійкі розмовні звороти зі значенням обхідного, непрямого руху – «добиратися кружним шляхом» [11, с. 199], що на когнітивному рівні слугує підґрунтям для вторинної метафоризації, а саме, відхилення від прямої висловлювання. Вони вживаються для характеристики мовленнєвої поведінки, що полягає в ухиленні від теми, в розмові не по суті. Ойконіми *Сватове, Муратове, Селезнівка, Бугаївка, Васюки, Кацанетівка* (назви

невеликих міст на Луганщині та Донеччині) у складі фразеологізмів зазнають десемантизації географічної референції та набувають значення маркерів непрямого або недоцільного маршруту, що активують у мовця та адресата спільні фонові знання про його неочевидність. Вони стають підґрунтям метафоричного переосмислення простору як моделі непрямої та неефективної комунікативної стратегії, де «йти через Муратове» або «через Кацапетівку» метафорично означає «відхилитися від теми, говорити недоречно».

З ідеєю руху пов'язані й українські паремії *Язык до Києва доведе* [6, с. 13]; *Язык і до Кракова доведе* [7, с. 234]; *Язык до Києва доведе і до кия!* [6, с. 13] (об'єднані спільним значенням «уміння говорити, розпитувати, домовлятися; допомагає досягти мети»), що засвідчують традиційне уявлення про мовлення як ефективний засіб орієнтації в просторі та соціальній дійсності. Семантичним ядром вислову є ідея досягнення мети завдяки комунікативній активності, умінню вступати у взаємодію з іншими людьми. Ойконім *Київ* у складі прислів'я виконує символічну функцію маркера віддаленого й водночас досяжного центру (культурного, адміністративного). Розширений варіант *Язык до Києва доведе і до кия!* має гумористичне забарвлення та повчальний характер: надмірна балакучість здатна накликати неприємності (*до кия* означає «до палиці, до покарання»). Модифікація *Язык і до Кракова доведе* є прикладом топонімічної варіативності, оскільки заміна топоніма не впливає на семантичну структуру паремії, що свідчить про стійкість образної моделі та її здатність адаптуватися до різних регіональних та культурних контекстів;

2) приготування їжі. Англійська ФО *Grantham gruel – nine grits and a gallon of water* (букв.: грентемська юшка – дев'ять зернинок і галон води) зі значенням «про тих, хто надмірно розводиться в поясненнях» [14, р. 699] метафорично передає ідею розрідженості, убогості змісту за надмірної форми, де числовий контраст *nine grits vs a gallon of water* створює гіперболізований образ: мінімум суттєвого (зерна) та максимум другорядного (води). Цей образ стає основою метафоричного перенесення з матеріальної сфери в інтелектуальну, а сам вираз живається для характеристики людей, які примножують другорядне, применшують або приховують суттєве. Підсилює загальне значення фразеологізму ойконім *Grantham*, оскільки місто Грентем, Англія,

в англійській фольклорній традиції часто згадується в жартівливому контексті як символ скупості або показної економії.

Семантика беззмістовного, нерозумного мовлення експлікується в українській ФО *Прийшли з Борзни та чортзна-що зверзли* [7, с. 133]. Вираз вживається для дискредитації мовця (або мовців) за ознакою їхнього походження та змісту висловлювань і має значення «наговорили нісенітниць, дурниць; сказали щось недолуге». Лексеми розмовного стилю *чортзна-що* та *зверзли* мають оцінно-негативну конотацію, а ойконім *Борзни* (назва міста в Чернігівській області) виконує функцію метонімічного маркера провінційності; ужиті разом у ФО, вони підсилюють семантику зневаги до нерозумних балачок. Прикладом пареміологічного парадоксу є українська приказка *На городі бузина, а в Києві дядько* [7, с. 267], що виникла як форма вираження іронії над нелогічним мисленням. Семантика виразу ґрунтується на принципі смислової неузгодженості та відсутності логічного зв'язку між частинами ФО. Образність прислів'я пов'язана з традиційним світоглядом українського народу, де просторова близькість асоціюється зі смисловою пов'язаністю. Ойконім *Київ* в структурі фразеологізму символізує відокремленість і далечинь, що підсилює ефект абсурдності.

Наступна група фразеологізмів з компонентом-ойконімом, що складають ФСГ «Мовленнєва діяльність», характеризує *манеру* мовлення та експлікує негативне ставлення етносів до таких явищ, як нав'язливе повторення однієї думки (в англійській мові) та галасливе неконтрольоване мовлення (в українській мові). Англійська фразеологічна одиниця *don't give me Hathern band!* (букв.: «Не давай мені хетернський гурт!») вживається зі значенням «Не повторюй те саме!» [14, р. 888]. Мотиваційним підґрунтям утворення виразу стала культурологічна інформація про оркестр села Гезерн (Лестершир, Англія), який знав і вмів виконувати лише одну мелодію та грав її без кінця [14, р. 888]. Семантика ФО будується на негативній оцінці сценарію повторюваності, який переосмислюється та аналогізується в англійській мовній свідомості зі сферою мовлення. Ойконім *Hathern* у складі фразеологізму виступає локальним топографічним маркером, не несе денотативного значення, а виконує експресивну та стилістичну функції. ФО *don't give me Hathern band!* є прикладом локально забарвленої англійської ідіоми, де через образ нав'язливої повторюваної мелодії

передається негативне ставлення до повторюваного безмістовного мовлення.

Українська паремія *Як в Києві на дзвіниці ченці в дзвони дзвонять, так в Полтаві перекупки на місті гуторять* [7, с. 274] уживається на позначення безладного говоріння, коли багато голосів зливаються в гомін; базарної балаканини. Семантика гучного колективного говоріння утворюється на основі аналогізації звука дзвону церковних колоколів та гомону базару, які сприймаються як функціонально подібні явища, оскільки є гучними, безперевними й спрямованими на масову аудиторію. Ойконіми *Київ* та *Полтава* у структурі фразеологізму слугують засобами семантичної опозиції та культурного кодування, за допомогою яких вибудовується іронічне порівняння двох типів комунікації. Ойконім *Київ* репрезентує центр духовного розвитку, а *Полтава* – типове провінційне місто з активним ярмарковим життям. Протиставлення *Київ – Полтава* відтворює моделі *центр – окраїна, сакральне – профанне, регламентований звук – стихійний гомін*. Таким чином, прислів'я відбиває іронічне ставлення українського етносу до неконтрольованої комунікації, особливо до жіночої базарної говірки.

Фразео-семантичну групу «Соціальний стан людини» складають ФО, що репрезентують соціально зумовлені характеристики особи, зокрема, матеріальний добробут, соціальний статус, престиж, владу, маргінальність або залежне становище. До цієї групи належать фразеологічні одиниці з компонентом-ойконімом на позначення *матеріального стану й соціального статусу* в обох мовах.

У фразеологізмах на позначення *матеріального стану* експлікуються семантичні ознаки 'багатий' та 'бідний'. Уявлення про добробут і хороше життя в українській етносвідомості пов'язується з конкретними населеними пунктами: позитивна семантика прекрасного життя у ФО *Рогатин – Богові побратим* (містечко в Бережинському обводі, над потоком Гнилою Липою; колись було заможне) [7, с. 35] будується на гіперболізованому зіставленні земного й сакрального. Ойконім *Рогатин* (назва міста в Галичині) зазнає семантичного переосмислення та стає носієм колективного уявлення про винятковість певного місця, де людям прекрасно живеться.

Набагато численнішими у цій фразео-семантичній групі є ФО з негативною семантикою бідного життя: англ. *poor as Crowborough* (букв.:

бідний як Кроуборо (місто у графстві Східний Сассекс, Англія) – через тамтешню малородючість ґрунту)) [14, р. 326]. Бідність ґрунту асоціюється в англійській мовній свідомості з поганим життям, а ойконім *Crowborough* слугує культурним маркером, оскільки географічна назва трансформується у стійкий культурний символ бідності.

В українському фразеологічному фонді фіксуються ФО, в яких через просторове уявлення про віддалені населені пункти актуалізується сприйняття життя як скрутного становища, тяжкого існування: *Піди до Кракова – всюди біда однакова* [7, с. 133]; *І в Кракові злидні однакові* [10, с. 406]; *Від Львова до Кракова скрізь біда єднакова* [10, с. 498]; *Від Києва до Львова всюди біда однакова; Від Києва до Кракова – всюди біда однакова ; Хоч до Кракова, то все буде однаково* [6, с. 13]. Назви польських міст у згаданих пареміях зберігають історичну пам'ять українського народу про перебування Східної Галичини у складі Польщі до 1772 року. У цих ФО простір функціонує як когнітивна метфора життєвих негараздів, а локальні ойконіми (*Київ, Львів, Краків*) слугують символами таких негараздів і просторової узагальненості; разом вони відображають концепт універсальної бідності, властивий народній свідомості. Семантику бідності та економічних труднощів містять ФО *Охтирці – самі обдирці та Городня – голодня* [7, с. 274]. Ойконіми *Охтирка* (назва міста в Сумській області) та *Городня* (назва міста в Чернігівській області) втрачають конкретну географічну функцію та стають символічними маркерами бідності, що уможливило узагальнення соціальної характеристики групи людей на основі місцевого досвіду.

Семантично й історично пов'язаним з поняттям бідності є поняття біди, що втілюється у низці ФО, які становлять єдину фразео-семантичну модель, де уявлення про біду / бідність вербалізується через просторову метафору: *Золотоноша – кругом хороша: округи вода, посередині біда* [9, с. 134]; *Сосниця роскошниця, великі вжитки: кругом вода, а в середині біда* [7, с. 16]; *У Луцьку все не по-людськи: навколо вода, а всередині біда* [7, с. 116]; *Кам'янець – вінець, навколо вода, а в середині біда!* [6, с. 14]; *Відси ріка, відти гора, а всередині біда – ото Галич* [9, с. 311]. Зазначені приказки ґрунтуються на опозиції *природна вигідність – внутрішня біда*. Ойконіми *Золотоноша, Сосниця, Луцьк, Кам'янець, Галич* зазнають десемантизації як географічні

назви й виконують символічну функцію моделі міста, де люди живуть у злиднях, незважаючи на вигідне розташування (в українській традиційній культурі природні ресурси сприймалися як запорука добробуту). Семантика крайньої бідності есплікується у ФО *Лолін голін*, бо нема нічого, голо скрізь [10, с. 360], де ойконім *Лолін* (назва села в Івано-Франківській області) слугує культурним маркером локального соціального досвіду, який зберігається у колективній пам'яті про злиденні умови життя та уособлює образ типового бідного селища. Отже, специфіка аналізованих одиниць полягає у поєднанні локально маркованого ойконіма з оцінною семантикою, що формується на основі колективного досвіду.

Фразео-семантична підгрупа «Соціальний стан» представлена ФО з компонентом-ойконімом на позначення *соціальної ізоляції* й *соціальної ієрархії* в англійській мові та *соціальної нерівності* в українській.

Англійська фразеологічна одиниця *send to Coventry* вживається зі значенням «ігнорувати, соціально ізолювати (особливо в робочому колективі як форму покарання, коли з людиною демонстративно не розмовляють через її неприйнятну поведінку)» [14, р. 94]. Мотиваційною основою утворення значення є культурно-історична інформація. Серед численних припущень щодо походження цього вислову наймовірнішим вважають таке: під час громадянської війни в Англії у XVII ст. мешканці міста Бірмінгем напали на невеликі загони королівських військ, брали їх у полон і відправляли до Ковентрі – міста, яке тоді твердо підтримувало Парламент. Потрапляння до Ковентрі означало фактичну ізоляцію від «своїх», перебування у ворожому середовищі, що й зумовило переносне значення вислову як соціального відчуження та бойкоту [14, р. 94]. Ця історична ситуація стала підґрунтям семантичної переінтерпретації ойконіма *Coventry*: лексема втрачає пряме географічне значення та набуває узагальнено-символічної функції.

Негативна оцінка неправильної соціальної організації міститься в англійській паремії *like Mevagissey volunteers, all officers and no privates* (букв.: як волонтери з Мевагісі: усі офіцери і жодного рядового) [14, р. 100], що іронічно виживається на позначення групи людей, де усі прагнуть керувати (мати високий статус), а звичайних виконавців немає, тобто, йдеться про дисбаланс влади та функцій у колективі, що

призводить до неефективності. Вислів відображає історичний та соціальний досвід місцевих громад Корнуолу, де добровільні угруповання (volunteers) могли формуватися за соціальним статусом або амбіціями членів громади, і є метафорою військового типу на позначення відсутності простих виконавців і надмір командирів. Ойконім *Mevagissey* (назва села в Корнуолі, Англія) у складі фразеологізму виконує символічну функцію, позначаючи реальний чи стереотипний приклад соціальної поведінки.

Про змінність статусу та поведінки людини в залежності від соціального контексту йдеться в українському прислів'ї *В Городенці як пан, а поза Городенков як пес* (жартують із пана, що ходячи по місті дується і задає шику, а потім із міста драпцює пішки додому) [9, с. 601]. Семантика вислову будується на контрасті поведінки людини у різних соціальних і просторових умовах: місто (Городенка) символізує соціально високе середовище, а позаміський простір асоціюється з обмеженими можливостями та приниженням. Іронічна інтонація вислову виражає критичне ставлення народу до мінливості поведінки людини залежно від соціального середовища, що є характерною рисою української лінгвокультури. Ойконім *Городенка* втрачає пряме географічне значення, набуває символічної функції, позначаючи простір прояву соціальної поведінки, та стає образною моделлю культурної оцінки, що узагальнює народне сприйняття статусу та поведінки людини.

Коментар про нерівність соціальних статусів у межах одного населеного пункту міститься в паремії *Хоть я з Унятич, але не шляхтич* [10, с. 236]. Ойконім *Унятичі* (назва села у Львівській області) позначає соціальний простір, де співіснували різні прошарки населення: шляхта і прості селяни. Вираз відображає народне уявлення про соціальний статус, ієрархію й відносини між шляхтою і селянами, а ойконім сприймається як культурний стереотип співіснування різних верств у межах одного поселення.

В паремії *У Попівці люди по копійці, а в Конотопі – по копі* [7, с. 35] реалізується фрагмент української картини світу, в якому соціальна нерівність концептуалізується через економічно-вартісні образи. У складі вислову лексеми *копійка* та *копа* виступають аксіологічно маркованими культурними символами кількості й цінності. Копійка в традиційній культурі пов'язується з уявленням про соціальну неваго-

мість, а копа (старовинна одиниця лічби, що дорівнює 60 одиницям чого-небудь, у тому числі, і грошей) асоціюється з достатком та високим соціальним статусом. Ойконіми *Понівка*, *Конотоп* функціонують як просторові маркери соціального сприйняття: різні населені пункти уявляються етносом як місця з різним рівнем цінності людей. Вони не характеризують ці місця проживання, а слугують засобом символічної локалізації соціального контрасту.

Зв. Лінгвокультурологічна характеристика фразеологічних одиниць ФСП «Внутрішній світ людини»

Фразео-семантичне поле «Внутрішній світ людини» відбиває традиційні уявлення етносів про емоційність, душевність і моральну чутливість представників певної лінгвоспільноти. Його складають ФО, що вербалізують психічні, моральні, емоційні та духовні стани особистості, її переживання, почуття, цінності та настанови. ФСП «Внутрішній світ людини», утворене ФО з ойконімним компонентом, представлено фразео-семантичними групами «Риси характеру» та «Ментальна характеристика».

ФО з компонентом-ойконімом на позначення *рис характеру* виокремлюють та експресивно оцінюють:

1) відмітну рису сільського господарства або промисловості, що характеризує населений пункт: *like Morvah Downs, hard and never plowed* – «про суворих, грубих, некультурних людей» (букв.: «як Morvah Downs, твердий і неораний») [14, р. 402]. *Higher Downs* – назва болотяної пустельної місцевості біля села Морва на півострові Пенвіт у західному Корнуоллі. Через особливості свого географічного положення ця територія ніколи не піддавалась сільськогосподарській обробці, отже на основі аналогізації неораної землі та людини, яка не знайома з освітою та культурою, виникли вищевказані значення; *stubborn as Muirkirk* – «дуже впертий». У давні часи у шотландському селі Муїркірк розвивалась металургійна промисловість, а залізо, яке там виробляли, відрізнялося особливою міцністю [14, р. 6]. На основі аналогізації міцності заліза та характеру людини виникло значення «вперта людина»; *Torpoint chicken* – «запальний» [14, р. 294]. Місто Торпойнт, розташоване на півострові Рапе на південному сході Корнуолла, Англія, було відоме у тому числі і тим, що кури, яких там

розводили, відрізнялись надзвичайною полохливістю і дратівливістю. Таким чином, значення фразеологізму утворилось шляхом уподібнення поведінки людини та домашньої птиці;

2) особливості поведінки мешканців певного населеного пункту: про надмірну гостинність мешканців англійського міста Ньюкасл йдеться у ФО *Newcastle hospitality*, що має значення «вбити добротою» [14, р. 402]; інформація про скупий характер жителів села Лансаллос на півдні Корнуолла, Англія, міститься в ФО *a Lansallos treat, everyone pay for himself* (букв.: «частування в Лансаллосі – кожен платить за себе») [14, р. 402]. В американській ФО *Vermont charity* – «тільки співчуття» [14, р. 403] експлікується та сама ознака, оскільки актуалізується сценарій моральної підтримки, коли потрібна матеріальна допомога, і така поведінка приписується жителям міста Вермонт, США. Семантика безвідповідальності та нечесності реалізується у фразеологізмі *a man of Dursley*, який вживається на позначення людей, що «багато обіцяють, але нічого не виконують» [14, р. 42]. Культурологічним підґрунтям утворення виразу стала конкретна історична інформація про сукнаря на ім'я Веб, який мешкав у місті Дурслі (Глостершир, Англія): він брав у замовників сукно, але ніколи не шив замовленого одягу [14, р. 42]. Ім'я реальної особи з часом було узагальнене, а локально відомий випадок трансформувався у стійку мовну формулу. Українські прислів'я та приказки цієї групи містять автостереотипні уявлення про характерні риси людей, що проживають у певних населених пунктах. Так, паремія *Чечеринці спекли чорта в ринці, а Таращанці – з'їли вранці!* засвідчує уявлення українців про жителів містечок Чечери та Тараща як про лихих людей [6, с. 15]; ФО *конопська відьма* – «зла жінка» [11, с. 15] містить негативну характеристику жінок, що проживають в Конотопі, а лихої вдачі чоловіки, за уявленнями українців, мешкають в Борисполі: *що бішена кішка, що понеділова жінка, що чоловік з Борисполя – все одно* [8, с. 51]. Репутація скупих людей закріпилась за мешканцями міста Станіслава: *У Станіславі кожен на своїй страві!* (так кажуть тому, що станіславівські міщани дуже скупі [6, с. 14]. Ще одна риса характеру, що пов'язується в етносвідомості українців з місцем проживання, – брехливість: *Коли б з Гайсина Іван, то б повірив!* (натяк на те, що у Гайсині брехливі люди) [6, с. 15];

3) певні історичні події: англ.: *the Dunkirk spirit* – «мужній у складній ситуації», [14, р. 178]. Значення ФО вмотивоване подіями Другої світової війни, коли британці евакуювали свої війська, що потрапили в пастку під містом Дюнкерк у Франції, де відбулася битва між військами союзників та Німеччини.

У складі фразеологізмів, пов'язаних з відомими історичними подіями, ойконіми розвивають історично забарвлені конотації, локалізуючи події, стаючи відомим місцем завдяки певному історичному факту, водночас, дають характеристику людям, задіяним там.

ФСГ «Ментальна характеристика людини» об'єднує фразеологізми, що описують розумові здібності, процеси мислення, пам'ять та інтелектуальний стан людини. Фразеологізми цієї групи здебільшого мають негативну оцінність, оскільки мова чутливіше фіксує відхилення від норми, ніж її збереження. Так, ФО з компонентом-ойконімом на позначення ментальних здібностей характеризують низький інтелект (дурість) та стан втрати розуму (божевілля) людини.

В англійській мові фразеологізми зі значенням «дурний, нерозумний» представлено пареміями сценарного типу, тобто, такими, в яких узагальнений народний досвід подано у формі згорнутого життєвого сценарію, що відтворює певний типовий перебіг подій та їх результат. Для сценарних паремій характерна чітка оцінна спрямованість, здебільшого негативна або застережна, оскільки вони описують небажані наслідки неправильної поведінки та активізуються в мовленні для прогнозування наслідків дії та інтерпретації подій. Так, ФО *foolish as the men of Bolton who hanged a sheep for stealing a man* (букв.: такий дурний, як люди з Болтона, які повісили вівцю за те, що вона «вкрала» чоловіка) [14, р. 532] реалізує семантику гіперболізованої глупоти. Її образна основа базується на локально маркованому анекдотичному наративі, пов'язаному з містом Болтон (Англія), мешканцям якого приписується абсурдна поведінка. Комічний ефект зумовлений антропоморфізацією тварини та перенесенням норм людського судочинства на нерозумного агента, що інтерпретується як вияв крайньої дурості. Ойконім *Болтон* у складі ФО виконує функцію культурного маркера, який активує стереотип «міста, де живуть дурні». Таким чином, власна назва втрачає денотативну функцію та набуває конотативно-оцінного значення, оскільки стає носієм негативної інтелектуальної характери-

стики. Англійська ФО *a Coxall/Coggeshall job* має значення «незграбний або дурний вчинок» [14, р. 401] і реалізує семантику безглуздої або недолуго виконаної роботи. Коксал та Коггешелл – це містечка в графстві Ессекс, Англія, жителі яких прославились своїми нерозумними діями, а саме: перегородили струмок тином і прикували ланцюгом тачку після того, як її вкусив скажений пес [14, р. 401]. Мотиваційною базою фразеологізма стали локальні фольклорні наративи, пов'язані з названими містечками, мешканцям яких у народній традиції приписується схильність до абсурдних або комічних учинків. Ойконіми *Coxall* і *Coggeshall* зазнають семантичної редукції, втрачають конкретне географічне значення, стають маркерами оцінної характеристики результату роботи й функціонують як узагальнена негативна номінація.

Зі значенням «дурний, нерозумний» вживається ще одна ФО англійської мови: *like the mayor of Marazion, sitting in his own light* (букв.: як міський голова Маразіону, що сидить і сам собі заступає світло) [14, р. 402]. Уявлення про нерозумні вчинки пов'язуються в англійській мовній свідомості з особистістю мера міста Маразіон (Корнуел, Англія). Фразеологічні словники фіксують інформацію, яка стала основою метафоричного переосмислення дій мера та уможливила виникнення вищезгаданого значення: пивовар за фахом, він умиротворяв усіх, хто сварився, напуваючи їх доти, поки вони не лагіднішали й не мирилися, та врешті сам лишався без пива для торгу. А ще казали, що в церкві Маразіона, сидячі на своєму місці, він сам собі заступав світло. Оскільки в церкві сідали так, щоб світло з вікна падало на молитовник, то, якщо хтось сідав незграбно, він затуляв світло сам собі і не міг читати [14, р. 402]. Ойконім *Marazion* виконує функцію культурного ідентифікатора, що закріплює вислів за конкретною локацією і водночас сприяє універсалізації образу. Власна назва втрачає референтну точність і набуває конотативного значення, асоціюючись з манерою поведінки, що оцінюється етносом як вкрай нерозумна.

ФО *as wise as Gotham men* (букв.: мудрий, як готемці) [14, р. 178] належить до компаративних фразеологічних одиниць з ойконімним компонентом і, попри формально позитивну лексему *wise*, уживається антонімчно й означає «вкрай дурний». Мотиваційним підґрунтям фразеологізму є цикл англійських фольклорних оповідей про «мудреців з Готема», у якому мешканці села Готем (Ноттінгемшир, Англія) зобра-

жуються як люди, що вчиняють абсурдні дії: котять сир з пагорба, намагаються втопити вугря. Комічний ефект створюється на псевдологічності їхніх дій, які видаються за мудрі, але фактично демонструють дурість. Ойконім *Gotham* як компонент вислову зазнає семантичної трансформації, оскільки з географічної назви перетворюється на культурний символ «простору дурнів». Власна назва втрачає денотативність, набуває конотативно-оцінного значення і виконує роль носія негативної інтелектуальної характеристики.

Компаративна ФО *wit as thick as Tewkesbury mustard* (букв.: розум густий, як гірчиця з міста Тьюксбері) [14, р. 696] також реалізує іронічно-негативну оцінку інтелектуальних здібностей людини. Мотиваційною базою фразеологізму став позалінгвальний культурно-історичний чинник, пов'язаний з містом Тьюксбері, яке славилось виробництвом надзвичайно густої і різкої гірчиці. Ознака фізичної густоти продукту аналогізується з абстрактною сферою інтелекту, де *thick wit* метафорично інтерпретується і розуміється не як глибина розуму, а як його непроникність і нечутливість до раціонального осмислення. Ойконім *Tewkesbury* у складі ФО перестає виконувати виключно функцію локалізації й набуває культурно-оцінного значення, актуалізуючи фонове знання про місцевий продукт і пов'язану з ним стереотипну ознаку, а сам фразеологізм ілюструє модель топонімної фразеологізації, де конкретна локальна реальність стає підґрунтям для метафоричного осмислення абстрактної якості – інтелекту, формуючи стійку негативно-оцінну номінацію.

Українські ФО цієї групи виконують дидактичну функцію повчання та застереження: *Дурний і в Києві розуму не купить!; За дурними нічого до Києва їхати, вони і тут є* [6, с. 13]; *Дурень до Києва, дурень і з Києва* [7, с. 543]. Паремії мають жартівливо-саркастичне забарвлення та наголошують, що глупота (як і розум) – це внутрішні якості людини, які не залежать від місця перебування, статусу чи зовнішніх обставин. Уживання ойконіму *Київ* у наведених пареміях зумовлено тим, що в українській мовній та культурній традиціях місто Київ завжди асоціювалось з місцем, де можна навчитись розуму, оскільки воно було осередком науки й духовної освіти, відповідно, *Київ* – це не просто географічна назва, а символ освіти та розуму, використаний для створення повчально-іронічного ефекту. Отже, ойконім

Київ виконує роль узагальненого символічного топоніма – як знак цивілізаційного центру.

Про соціально небезпечну хитрість, замасковану під дурість, йдеться в паремії *Уманський дурень: з чужого воза бере та на свій кладе* [7, с. 543], оскільки так говорять про тих, хто привласнює чуже та прикриває шахрайство удаваною простотою. Приказка *Уманський дурень: що з воза впало, то все пропало* [7, с. 543] втілює ідею пасивного фаталізму, поєднаного з безвідповідальністю щодо втрати.

Аналіз вищезазначених одиниць уможливує висновок про існування в свідомості української лінгвоспільноти образів так званих «локалізованих дурнів» (київського та уманського), які репрезентують різні типи дурості та наївності, не мають соціальної спрямованості, але узагальнюють моделі нерозумної поведінки. Так, образ *київського дурня* втілює ілюзорне уявлення про певне місце як джерело розуму (*Дурень до Києва, дурень і з Києва* [7, с. 543]), де Київ розуміється як символ освіти, духовний та культурний центр. Поєднання назви міста з оцінно-негативно маркованою лексемою *дурень* створює іронічний ефект. Образ *уманського дурня* уособлює тип хитрих людей, які користуються іншими у власних інтересах; прикидаються простими і недалекими, але діють хитро та з вигодою для себе (*Уманський дурень: з чужого воза бере та на свій кладе* [7, с. 543]). Цей вираз часто вживається у народних приказках для опису ситуацій, коли видима простота приховує хитрий задум, оскільки в ньому реалізується сценарій поведінки привласнення чужого під виглядом наївності, тобто удавано-дурнуватої моделі дії. Ще один тип *уманського дурня* представлено в паремії *Уманський дурень: що з воза впало, то все пропало* [7, с. 543]. Цей тип репрезентує фаталістичний склад мислення, орієнтований на прийняття втрати без спроби змінити ситуацію. Ойконім *Умань* у цих пареміях виконує функцію топоніму, який в народній уяві пов'язується з ярмарками та сценаріями, що зазвичай там відбуваються, і у такий спосіб забезпечує впізнаваність образу.

Таким чином, ці три образи формують семантичну мікросистему «дурний, нерозумний», у якій «локалізовані дурні» репрезентують різні сценарії поведінки: ілюзорно-престижний (*київський дурень*), корисливо-прагматичний (*уманський дурень*), фаталістично-пасивний (*уманський дурень*). На нашу думку, ці образи не характеризують

мешканців відповідних міст, а виконують типологічну та дидактичну функції, моделюючи різні сценарії людської глупоти, а власні назви (*Київ, Умань*) переходять у сферу символічного узагальнення.

Натомість, паремія *Ромен город на горі, по дві дурниці на дворі* [7, с. 274] містить автостереотипне уявлення про мешканців міста Ромен (Ромни, місто в Сумській області) як недолугих, наївних, дивакуватих. Вислів належить до корпусу локально маркованих жартівливих прислів'їв, у яких назва населеного пункту використовується як топонімний маркер узагальненої соціально-поведінкової характеристики. Лексема *дурниця* не має гендерної семантики й функціонує як розмовно-оцінний синонім до слова «дурень». Водночас, семантика вислову не є буквальною, а жартівливо-іронічною, оскільки прислів'я не спрямоване на дискредитацію конкретної спільноти, а реалізує функцію гумористичного міжлокального протиставлення. Відповідно, ойконім *Ромен* виступає мовним знаком колективного гумору.

Фразеологічні одиниці з *Алмазної втекти; їхати в Алмазну клітку коробочки* [11, с. 24]; з *Бажанівки втекти* [11, с. 29]; з *Бірюківки втік (збіг, прибіг, приїхав); пора в Бірюківку на воротах качатися* [11, с. 41]; *з'їздив би ти на Михайлівку* [11, с. 207]; з *Новожданівки втік* [11, с. 214] із спільним значенням «бути божевільним, пришепелуватим, дивним» належать до групи топонімних евфемістичних фразеологізмів на позначення психічної ненормальності. Спільне значення цих ФО будується на метонімічному перенесенні: назви конкретних населених пунктів уживаються як маркери локусів із негативною або жартівливо-іронічною конотацією, пов'язаною у народній свідомості з психіатричними лікарнями чи місцями соціальної ізоляції (Алмазна, Бажанівка, Бірюківка, Михайлівка, Новожданівка – населені пункти, де раніше знаходились психіатричні лікарні). При цьому пряме найменування психічного стану (божевільний, ненормальний) замінюється опосередкованим означенням через локус, який у народній мовній свідомості асоціюється з простором ізоляції або лікування. Ойконіми *Алмазна, Бажанівка, Бірюківка, Михайлівка, Новожданівка* у складі ФО втрачають первинну географічну семантику: назва населеного пункту репрезентує не географічний об'єкт, а соціокультурний стереотип – психіатричний заклад. Отже, аналізовані ФО становлять окрему мікросистему топонімних фразеологізмів на позначення боже-

вілля в українській фразеології, що відображає народні уявлення про психічну норму та відхилення, а також специфіку оцінного освоєння простору в національній мовній картині світу.

Таким чином, первинно власне ім'я позначає конкретне місце, особу або подію, однак унаслідок багаторазового вживання в подібних контекстах воно семантично узагальнюється й набуває стійкого асоціативного значення. У процесі фразеологізації власне ім'я зазнає деонімізації – переходу від індивідуального до узагальненого значення; воно зберігає етимологічну пам'ять, але функціонує як компонент сталого виразу з переносним значенням. Таке ім'я перестає бути лише денотативним знаком і стає носієм культурної пам'яті.

4. Позалінгвальні фактори формування фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом в англійській та українській мовах

Формування фразеологічних одиниць із компонентом-ойконімом в англійській та українській мовах зумовлюється комплексом позалінгвальних факторів, які відображають історичний досвід, соціокультурні умови та колективні уявлення носіїв мови. Ойконіми в складі фразеологізмів виконують не лише номінативну, а й символічно-оцінну функцію, репрезентуючи певні стереотипи, асоціації та культурні коди.

Зовнішні фактори, що впливають на розвиток мови взагалі та виникнення фразеологізмів зокрема, поділяються на географічні та культурні. Географічні фактори зумовлюються властивостями природних об'єктів, до яких належать клімат, рель'єф, флора, фауна, віддаленість один від одного тощо, наприклад: англ.: *back o' Bourke* – «на кінці світу, дуже далеко» [14, р. 109], де Бурк – це місто на північному заході Нового Південного Уельсу, Австралія; укр. *Ой далеко-далеко до города Київа, а від Київа аж до Полтави, а з Полтави аж до Варшави* [7, с. 291]; *від Києва до Кракова (від Києва до Львова) – всюди біда однакова* [6, с. 13], де ойконіми *Bourke, Київ, Полтава, Варшава, Львів, Краків* усвідомлюються мовцями як найвіддаленіші локалізації, і на основі такого уявлення створюється семантика віддаленості у просторі.

Культурні фактори зумовлюються рівнем розвитку суспільства та поділяються на матеріальні, духовні й соціальні. *Матеріальна* культура відображається у назвах поселень, пов'язаних з:

1) ярмарками, торгівлею. В основі образів фразеологічних одиниць цієї групи лежать спостереження над поведінкою людей в умовах ярмарку. Конкретні сценарії поведінки переосмислюються образно-метафорично та стають підґрунтям утворення фразеологічного значення, відповідно, образно-ситуативна вмотивованість безпосередньо пов'язана з досвідом народу. Процес переосмислення відбувається на основі соціально-закріпленої за ойконімом лінгвокультурної інформації. Так, велика кількість людей асоціюється з відомими та популярними ярмарками Великої Британії, про що свідчать ойконіми *Кнот Мілл*, *Морва* у складі ФО: *crowded as Knott Mill fair* – «багатолюдний»; *three on one horse, like going to Morva(h fair)* (букв.: «троє на коні, як ті, що їдуть на ярмарок в Морва») – «багатолюдний» [14, р. 577]; ситуація, коли щось закінчується, не встигнувши початись, асоціюється в англійській етносвідомості з невдалим ярмарком у місті Аті, Ірландія: *all over, like the fair of Athy* (букв.: «закінчилось, як ярмарок в Аті») – «закінчилось, не почавшись» [14, р. 957]; уявлення про вишуканий одяг продавців шпильок у Бристолі переосмислилось та закріпилось у ФО *dressed up like a Bristol pin-merchant* – «надзвичайно гарно вбраний» [14, р.184].

Крадіжка та пияцтво (сценарії поведінки людей на ярмарку) уможливили виникнення українських ФО: *Оце чевильчане* (уїдливе) [7, с. 278]; *клепачівський злодій* [7, с. 278]; *Купці в Бару – ні грошей, ні товару* [6, с. 112]. Значення наведених фразеологізмів зумовлює лінгвокультурна інформація, що в них міститься. Так, села Клепачі та Чевельча Полтавської області славились по Лубенщині злодійством: «за моєї пам'яті ще діялось, що чумаки було ганяють їх батіжжям в Луб, по ярмарку: піймають на крадіжці, дьогтем обіллють, обсиплють піском та й почнуть скрізь по ярмарку – тільки й кари їм було» [7, с. 278]. У місті Бар Вінницької області колись відбувалось двадцять два ярмарки, на які з'їжджались купці з Поділля, Волині та інших місць. У місті було сто двадцять дев'ять торгових лавок та двадцять два заїжджих двори [6, с. 112], де і залишались гроші після торгів;

2) промисловістю: англійський вислів *What Manchester does today, the world does tomorrow* – «те, що Манчестер робить сьогодні, світ буде робити завтра» належить прем'єр-міністру Великої Британії у ХІХ столітті Бенджаміну Дізраелі. У ньому наголошується на провідній ролі

міста Манчестер, що було передовим в галузях механізації та економічних інновацій (зокрема, у розвитку текстильної промисловості) в епоху промислової революції, Отже, багато технологічних та соціальних змін, які там впроваджувалися, пізніше поширювались по всьому світу [14, р. 452]; англ.: *the price of coals at Brentford* – «щось безглузде, неважливе». Історична інформація про те, що місто Brentford було основним місцем розподілу вугілля в Лондоні, і ціни на цю корисну копалину там не обговорювались, метафорично переосмислюється та аналогізується з непотрібною дією, безглуздою дискусією, що і уможливило виникнення вищезгаданого значення [14, р. 737];

3) діяльністю людини: уявлення про репутацію юристів з міста Філадельфія, США, як хитромудрих та винахідливих у своїй справі, стало базою утворення ФО *it would puzzle a Philadelphia lawyer* (букв.: «це збило б з пантелику юриста з Філадельфії») – «складна проблема» [14, р. 527]. Англійський фразеологізм *Saltash luck* вживається зі значенням «промочити одяг». У місті Салташ, Англія, такий вираз використовували для опису невдалої рибалки, коли «замість риби на вудочку попадався лише прилив» [14, р. 159]. Таким чином, конкретні ситуації професійної діяльності у сфері рибальства із застосуванням ойконімів постачають фразеологізми до сфери дій та станів людини. В українському фразеологічному фонді фіксується паремія *У Києві дрова рубають, а у Протасівку тріски літають* – «про чутки» [7, с. 302]. Зміст неправдивого мовлення забезпечується симіляцією зі сферою фізичних дій: відбувається метафоричне переосмислення сценарію рубання дров, коли тріски відлітають на відстань, та аналогізація зі сферою мовлення, коли інформація до населених пунктів надходить у спотвореному вигляді через те, що джерело інформації знаходиться далеко. Гіперболізація змісту просторового сприйняття підсилює ефект недовіри до такої інформації (Протасівка, село в Сумській області, знаходиться далеко від Києва);

4) ремеслами: англ.: *big as a Paignton pudding* – «дуже великий» [14, р. 728]. Стійкі порівняльні звороти виступають засобом освоєння дійсності, що пізнається емпірично, їх прагматична функція – “унаочнити” абстрактну якість. Місто Пейнтон, Англія, славилось своїми великими пудингами, які і стали еталоном великого розміру в англійській етносвідомості; англ. *like Banbury tinkers – in mending one hole*

make three (букв.: «як лудильники з Банбері: поки залатають одну дірку, зроблять три») [14, р. 23], де Банбері – ринкове місто в Англії; робота лудильників цього міста аналогізується з уявленням про погану якість та стає підґрунтям утворення значення ФО «поганий працівник». В Україні існувало багато центрів гончарства, але національно-культурна інформація, що міститься у прислів'ї *В Олику – по лика, в Клевань – по діда, в Деражню – по горшки* (перші двоє – містечка, а то – село на Волині) [7, с. 274], назавжди зафіксувала автостереотипне уявлення про те, що найкращі горщики робили в селі Деражня.

В номінаціях, які позначають слідування певним переконанням, ідеям, та містять компонент-ойконім, що вказує, з якою локацією вони пов'язані, виявляються фактори *духовної* культури, що впливають на утворення фразеологізмів. Так, оскільки місто Банбері, Англія, було відоме пуританством своїх жителів, в англійській етносвідомості відбулися процеси переосмислення назви міста та аналогізації його мешканців з усіма людьми, хто проповідує ідеї пуританства, що уможливило виникнення ФО *Bunbury man* – «пуританин» [14, р. 328]. У народних переказах та фольклорі часто є згадки про «побратимство» з вищими силами, що може вказувати на міфологічний чи сакральний підтекст. Але українська паремія *Рогатин – Богові побратим* скоріше засвідчує автостереотипне уявлення про хороше життя мешканців міста Рогатин, яке «було колись заможне» [7, с. 35].

Соціальний фактор містить відомості про:

1) історичні події. Фразеологічні одиниці цієї групи пов'язані з історичними подіями минулого, які є потужним джерелом лінгвокультурної інтерпретації в англійській та українській мовах. Основою переінтерпретації слугує, як правило, прецедентна історична ситуація – еталонна ситуація, що мала місце в реальній дійсності. Така ситуація добре відома носіям певного ментально-лінгвального комплексу, є актуальною в когнітивному плані, до неї часто звертаються в комунікації представники відповідних лінгвокультурних спільнот. Так, уявлення про надзвичайну жорстокість, криваві події асоціюється в англійській етносвідомості з містом Болтон. ФО *Bolton quarter* – «смерть без пощади» [14, р. 839] містить інформацію про трагічні події у цьому місті під час громадянської війни в Англії. 2 травня 1644 року армія роялістів, прихильників короля Карла I, атакувала місто Болтон,

яке підтримувало Парламент. Після жорстокого бою місто було взяте штурмом, роялісти вбили близько 1600 захисників міста та мирних жителів. В англійському фразеологізмі *meet his Waterloo* – «зазнати поразки» [12, р. 106] закріпилась інформація про історичну битву при Ватерлоо (18 червня 1815 р.), в якій французький імператор Наполеон Бонапарт зазнав вирішальної поразки від армії коаліції. Поразка в цій битві поклала край його правлінню та військовій кар'єрі. Ця подія зазнала метафоричного переосмислення, а сам фразеологізм став уживатись на позначення будь-якої ситуації, коли людина стикається з остаточною невдачею.

В українській мовній традиції низка ойконімів асоціюється з трагічними сторінками історії, що зумовило їхню участь у формуванні експресивно забарвлених висловів. Значення паремій української мови *Та ти ще полтавської води не пив!* – «молодий ще»; *Хто в Полтаві не бував, той лиха не знає!*; *Пропав, як швед під Полтавою* [6, с. 22]; *Чоловік доліз до Орлівки та позбувся своєї голівки* [6, с. 16] також зумовлюється культурно-історичною інформацією, що міститься в них: йдеться про історичну битву шведського та російського військ 27 червня 1709 року під Полтавою та про походи військ Кримського ханства на Україну (зокрема, згадується великий бій з татарами на Чернигівщині біля села Орлівка). Негативна оцінка ойконімних фразеологізмів цієї групи створюється на підставі емотивної аксіологічності. Так, битва між союзними військами Карла XII, гетьмана Івана Мазепи та Костя Гордієнка з одного боку, і російською армією Петра I з іншого поблизу Полтави закінчилась перемогою військ Петра I. Для України наслідком Полтавської катастрофи була військова окупація і більше обмеження автономних прав Козацько-Гетьманської держави. У когнітивній базі представників українського етносу ця ситуація асоціюється з трагічними подіями, які призвели до сумних наслідків.

Показовими прикладами фразеологізації історичної пам'яті є вирази „*Де ти поза Уманню ходиш?*” Паралель: *Пішов, як по смерть*. – Натяк на те, що мало хто з козаків повернувся живим з уманського повстання [6, с. 23] та *Щоб тебе свята Кодма не минула!* – лайка. Кодма – містечко на Волині. У Кодмі поляки жорстоко розправлялися з повстанцями [6, с. 23]. Підґрунтям утворення ФО *Де ти поза Уманню ходиш?* стала історична інформація, пов'язана з подіями Коліївщини

1768 року, зокрема, з кривавим придушенням повстання та масовою загибеллю козаків і селян. У народній свідомості місто Умань закріпилося як символ фатального простору, з якого не повертаються, що зумовило його метафоричне переосмислення й уживання виразу як коментаря до чийогось тривалого зникнення. Ойконім *Умань* у складі паремії втрачає нейтральність та набуває значення маркера смертельної небезпеки, тобто, функціонує не як нейтральний географічний об'єкт, а як історично маркований символ смерті.

Уявлення про жорстокі каральні акції польської шляхти, під час яких повстанців жорстоко катували й страчували, пов'язані в українській етносвідомості з містечком Кодма на Волині. У народній пам'яті Кодма асоціюється з місцем неминучої кари, що й стало мотиваційним підґрунтям лайки, прокльону *Щоб тебе свята Кодма не минула!*, що вживається як злопобажання тяжкої долі або покарання. Компонент *свята* є іронічно-евфемістичним, оскільки сакральна лексема поєднується з образом насильства, що створює семантичний дисонанс, типовий для прокльонів. У лінгвокультурологічному вимірі ці вислови є вербальними маркерами історичної пам'яті, де мова виконує функцію збереження й трансляції травматичного досвіду минулого;

2) класовий склад населення: англ.: *God bless the Duke of Argyll!* – «кажуть, коли чешеться спина». Спеціальними місцями, де чесали спину вівці та рогата худоба герцога, користувались також і пастухи, що мали паразитів. При цьому вони кожного разу не забували згадати місцевого герцога, що надав таку можливість, проголошуючи вищезгадану фразу. На основі переосмислення цього сценарію і виник фразеологізм [14, р. 318]. ФО *Пани однакові, що в нас, що в Кракові* [8, с. 220] засвідчує класову нерівність в українському суспільстві. Просторовий культурний код українського етносу у фразеосистемі мови є антропо-предметно-орієнтованим, що виявляється, зокрема, у використанні знаків локалізації (ойконім *Краків*) на позначення модальності та міри. Уявлення українського народу про те, що панам живеться і ведеться скрізь однаково, передається через просторовий код, де місто Краків розуміється як віддалена локалізація, отже, наводиться для підтвердження цієї думки.

Зазначимо, що більшу частину ФО з компонентом-ойконімом складають лакунарні фразеологічні одиниці, тобто такі, значення яких в

одній мові виражені фразеологічно, а в другій – за допомогою вільного словосполучення або ФО, образна основа яких ґрунтується не на ойконімному компоненті. Так, високим ступенем вмотивованості характеризується англійський фразеологізм *to carry coals to Newcastle* – (букв.: «возити вугілля в Ньюкасл») зі значенням «робити марну справу» [14, р. 162], завдяки визначеності імплікативного змісту ойконіму *Ньюкасл* (центр вугільної промисловості Великої Британії). Аналогом англійської ФО можна розглядати українську приказку *В ліс дров не везуть*, значення якої «застереження від марної справи» [7, с. 50] ґрунтується на переосмисленні сценарію принесення чогось (дров) туди (до лісу), де цього і так удосталь. Українська фразеологічна одиниця *На городі бузина, а в Києві дядько* вживається на позначення «абсурдності, нісенітності» [6, с. 13] та є прикладом мовних парадоксів, які, у свою чергу, ґрунтуються на функціональних особливостях природної мови та не пов'язані з науковою картиною світу, а лише з досвідом мовців. В аналізованій одиниці симетричні риторичні відношення протиставлення не забезпечуються змістом реченнєвих складників, а ойконім *Київ* розуміється як центр, мірило усього. Зміст таких прислів'їв є відбитком культурного фону українського народу, а розв'язанню парадоксальності сприяє дискурсивний простір, до якого їх залучено [4, с. 192], відповідно, такі одиниці є лакунарними.

4. Висновки

Отже, результати нашого дослідження уможливили такі висновки:

1. Фразеологічні одиниці з компонентом-ойконімом є важливими носіями лінгвокультурної інформації, оскільки поєднують у собі мовні, історичні та культурні смисли. В їх складі власна назва втрачає суто денотативну функцію та набуває узагальненого символічного значення.

2. Процес фразеологізації ойконіма супроводжується його деонімізацією: первинно конкретна назва населеного пункту переходить у сферу конотативних значень, зберігаючи при цьому етимологічну пам'ять і культурну маркованість, унаслідок чого ойконім стає репрезентантом колективного досвіду та національних стереотипів.

3. Мотиваційним підґрунтям таких фразеологізмів слугує лінгвокультурна інформація, зумовлена позамовними чинниками – геогра-

фічними (клімат, ландшафт, флора і фауна, природні умови) та культурними (матеріальні, духовні й соціальні реалії). Саме ці фактори формують символічне значення ойконіма та визначають його функціонування в межах фразеологічної системи.

4. В англійській мові фразеологізми з компонентом-ойконімом частіше демонструють тенденцію до універсалізації, історичної або соціально-прагматичної мотивації. Ойконім у їх складі нерідко виступає маркером певної історичної події, політичного явища чи соціального стереотипу. В українській фразеології ойконіми переважно зберігають чітку локальну прив'язаність, фольклорну образність та репрезентують побутову картину світу українців.

5. Спільною рисою англійських і українських фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом є їхня кумулятивна функція: вони акумулюють культурну пам'ять, відображають специфіку національної картини світу та забезпечують трансляцію соціально значущих знань між поколіннями. Відмінності полягають у ступені локалізованості, характері, образності та рівні прозорості внутрішньої форми для сучасного мовця. Англійські ФО мають тенденцію до ширшої семантичної абстракції, тоді як українські – яскраво виражену етнокультурну маркованість.

6. Зіставне дослідження англійських та українських фразеологічних одиниць з компонентом-ойконімом засвідчує, що, незважаючи на загальні когнітивні механізми людського мислення, осмислення простору й історичного досвіду здійснюється в межах ціннісних і культурних координат кожної окремої національної спільноти. Відтак ойконімі фразеологізми слід розглядати не лише як мовні структури, а як культурно зумовлені моделі інтерпретації дійсності, що відображають специфіку світобачення певного етносу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у зіставленні лінгвокультурної інформації ФО з компонентом-топонімом інших тематичних груп різних мов.

Список літератури:

1. Лабінська Г. Топоніміка : навч. посібник. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2016. 274 с.
2. Левченко О.П. Лінгвокультурологія та її термінна система. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2003. № 490. С. 105–113.

3. Матузкова О.П. Лінгвокультура та переклад: монографія. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2022. 226 с.
4. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ-Черкаси : Брама, 2004. 276 с.
5. Ужченко В.Д. Східноукраїнська фразеологія : Монографія. Луганськ : Альма-матер, 2003. 362 с.
6. Українські народні приповідки / Укл. О. Воропай. London: M. Caplin & Co Press Ltd., 1952. 64 с.
7. Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл. М. Номис. Київ : Либідь, 2004. 352 с.
8. Українські прислів'я, приказки та порівняння з літературних пам'яток / упоряд. М.М. Пазяк. Київ : Наукова думка, 2001. 392 с.
9. Франко І. Я. Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / за ред. С. Пилипчука. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Т. I. 832 с.
10. Франко І. Я. Галицько-руські народні приповідки : у 3 т. / за ред. С. Пилипчука. Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. Т. II. 817 с.
11. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / уклад. В. Ужченко, Д. Ужченко. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.
12. Cambridge Internationl Dictionary of Idioms / ed. E. Walter. Cambridge : Cambridge University Press. 587 p.
13. Dictionary of Idiomatic English Phrases / ed. J.M. Dixon. London, Edinburgh and New York : T. Nelson and sons. 1891. 384 p.
14. A Thesaurus of English Traditional Metaphors / ed. P.R. Wilkinson. L. & N.Y. : Routlege, 2002. 777 p.

References:

1. Labinska H. (2016) *Toponimika : navch. posibnyk* [Toponymy: Textbook]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. 274 s. (in Ukrainian)
2. Levchenko O.P. (2003) *Linhvokulturolohiya ta yiyi terminna systema* [Linguoculturology and its terminological system]. *Visnyk Nacionalnoho un-tu «Lvivska politehnika» – Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”*, № 490., pp. 105–113. (in Ukrainian)
3. Matuzkova O.P. (2022) *Linhvokultura ta pereklad: monohrafia* [Linguoculture and Translation: Monograph]. Odesa : Vydavets Bukaiev Vadym Viktorovych. 226 s. (in Ukrainian)
4. Selivanova O.O. (2004) *Narysy z ukraïnskoi frazeolohii (psykhokohnyvnyi ta etnokulturnyi aspekty)* [Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)]. Kyiv-Cherkasy : Brama. 276 s. (in Ukrainian)
5. Uzhchenko V.D. (2003) *Skhidnoukraïnska frazeolohiia: Monohrafia*. [Eastern Ukrainian Phraseology: A Monograph]. Luhansk : Alma-mater. 362 s. (in Ukrainian)

Section «Philological sciences»

6. Voropai O. (1952) *Ukrainski narodni prypovidky* [Ukrainian folk tales]. London: M.Caplin & Co Press Ltd. 64 s. (in Ukrainian)
7. Nomys M. (2004) *Ukrainski prykazky, pryslivia i take inshe* [Ukrainian sayings, proverbs, etc.] Kyiv: Lybid. 352 s. (in Ukrainian)
8. Paziak M.M. (2001) *Ukrainski pryslivia, prykazky ta porivniannia z literaturnykh pamiatok* [Ukrainian proverbs, sayings and similes from literary sources]. Kyiv: Naukova dumka. 392 s. (in Ukrainian)
9. Franko I. Ya. (2021) *Halytsko-ruski narodni prypovidky* [Galician-Ruthenian Folk Sayings]: u 3 t. / za red. S. Pylypchuka. Lviv : Lvivskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. T. I. 832 s. (in Ukrainian)
10. Franko I. Ya. (2021) *Halytsko-ruski narodni prypovidky* [Galician-Ruthenian Folk Sayings]: u 3 t. / za red. S. Pylypchuka. Lviv : Lvivskiyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. T. II. 817 s. (in Ukrainian)
11. Uzhchenko V. (2005) *Frazeolohichniy slovnyk skhidnoslobozhanskykh i stepovykh hovirok Donbasu* [Phraseological dictionary of East Slobozhan and steppe dialects of Donbas] Luhansk: Alma-mater. 348 s. (in Ukrainian)
12. Walter E. (ed.) (2002) *Cambridge International Dictionary of Idioms*. Cambridge: Cambridge University Press. 587 p.
13. Dixon J.M. (ed.) (1891) *Dictionary of Idiomatic English Phrases*. London, Edinburgh and New York: T. Nelson and sons. 384 p.
14. Wilkinson P.R. (2002) (ed.) *A Thesaurus of English Traditional Metaphors*. L. & N.Y.: Routledge. 777 p.